

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 2004 [2005]	R. XLVIII (LXI)	T. 2 (23) Cz. I	s. 54–62
------------	--	-------------------------	--------------------	-----------------------	----------

Katarzyna ŚLEBARSKA

Rola teorii atrybucji w poznaniu procesów zaradczych człowieka bezrobotnego¹

Człowiek, postrzegając swoje otoczenie, nie ogranicza się tylko do jego odbioru, ale dąży do poznania przyczyn zachodzących w nim zjawisk. Proces ten nasila się w zależności od wartości, jaką osoba przypisuje danemu zdarzeniu. Niewątpliwie sytuacja bezrobocia, która odbierana jest przez doświadczającego ją człowieka jako trudna, a nawet krzywdząca, skłania podmiot do analizy własnego położenia. Wnioski, do jakich dojdzie podmiot, pozwalają zrozumieć własną sytuację, a także mają związek z dalszym zachowaniem. W wyjaśnieniu tego problemu możemy posłużyć się teorią atrybucji, czyli teorią wnioskowania o przyczynach zdarzeń oraz przyczynach zachowań własnych, a także innych ludzi. Teorie atrybucji pomagają człowiekowi w ustaleniu przyczyny zaistniałego stanu rzeczy, a przez to przywracają rozumienie otaczającego go świata. Tworzenie atrybucji przyczyn zaistniałego stanu rzeczy pomaga osobie w zrozumieniu sytuacji, co z kolei sprzyja podejmowaniu skutecznych i sensownych działań.

Niniejszy artykuł przedstawia wyniki badań, których celem było określenie związków występujących pomiędzy rodzajem dokonywanej atrybucji przez bezrobotnych absolwentów a rodzajem podejmowanych przez nich zachowań zaradczych. Zbadano także związki zachodzące pomiędzy wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli wzmocnień a aktywnością zaradczą.

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Ratajczak; obronionej 27.05.2003.

Atrybucja i jej regulacyjne znaczenie

Procesy atrybucji pomagają w przywróceniu człowiekowi rozumienia otaczającego go świata, rządzących nim reguł, a także zrozumieniu własnego położenia, wpływają również na przeżywane emocje oraz przyjmowane postawy. Regulują także podejmowane przez człowieka działania, odpowiednio je ukierunkowując i nadając im sens.

Człowiek, dociekając przyczyn zaistniałego stanu rzeczy, bierze pod uwagę zarówno siły personalne, umiejscowione w osobie, jak i siły środowiskowe, tkwiące w otoczeniu (Heider, 1958; Kelley, 1967) i szacuje udział każdej z nich w danym zdarzeniu.

Poznanie przyczyny powstałej sytuacji pozwala człowiekowi na wypracowanie odpowiednich i efektywnych sposobów wpływania na nią, a nawet zapobiegania jej wystąpieniu w przyszłości. Aktywność atrybucyjna nasila się w wypadku zdarzeń niekorzystnych, gdy podmiot traci nad nimi kontrolę, i służy odzyskaniu poczucia wpływu na otoczenie.

Procesy atrybucji służą m.in. zachowaniu dobrego wizerunku człowieka wobec siebie, jak również wobec innych. Po odniesionym sukcesie osoba częściej dokonuje atrybucji wewnętrznej, przez co wzrasta jej samoocena, w przypadku porażki natomiast podmiot skłonny jest przypisywać odpowiedzialność czynnikom zewnętrznym, na które sam nie miał wpływu, co z kolei pomaga uniknąć obniżenia własnej wartości oraz kompromitacji w oczach innych.

Atrybucja przyczyn sytuacji bezrobocia

Problem bezrobocia rośnie w dużym tempie i obejmuje coraz większą część społeczeństwa. Niepokojąca staje się trudność w znalezieniu pracy przez ludzi młodych. W 2002 roku liczba bezrobotnych absolwentów zarejestrowanych w katowickim Urzędzie Pracy wyniosła 1048, co stanowi około 6% ogółu zarejestrowanych². Nawet wysokie wykształcenie przestało być już gwarantem zdobycia zatrudnienia. Kończąc szkołę, otrzymują oni często konkretny zawód, który nie znajduje popytu na obecnym rynku pracy. Przez to duża część absolwentów w znacznym stopniu zasila społeczną przestrzeń bezrobocia.

Utrata pracy staje się przyczyną zaburzenia równowagi między osobą i otoczeniem, a także obniża ogólny dobrostan człowieka, m.in. poprzez zmniejsz-

² Dane z Powiatowego Urzędu Pracy w Katowicach.

szenie możliwości zaspokajania potrzeb. Bezrobotny będzie więc brał pod uwagę własne zdolności i cechy warunkujące jego przydatność do pożądanej pracy, jak inteligencja, wiedza, doświadczenie etc., a także podda analizie jakość swoich działań ukierunkowanych na znalezienie pracy, czyli swoją motywację oraz aktywność w realizacji celu. Oprócz tego rozpatrywać będzie czynniki środowiskowe, które również mogły przyczynić się do braku pracy.

Brak pracy spostrzegany jest najczęściej jako krzywda. Koszty psychologiczne ponoszone przez człowieka „obarczonego” tą sytuacją powodują zagrożenie wzorców i obrazu własnej osoby, a także pogorszenie się relacji między osobą a otoczeniem (Warr, Jackson, Banks, 1988). Sytuacja pozostawiania bez pracy powoduje, że człowiek dostrzega rozbieżność między dotychczasowym a obecnym spostrzeganiem siebie i świata, z czym nie jest w stanie się pogodzić.

Nagromadzenie licznych negatywnych stanów emocjonalnych wynikających z sytuacji braku pracy i przyczyniających się do obniżenia samooceny, utrudnia prawidłowe odczytanie rzeczywistej przyczyny. Bezrobotni, mając poczucie krzywdy i niesprawiedliwości, przypisując przyczyny pojawienia się w ich życiu sytuacji bezrobocia innym ludziom, ich świadomym i złym intencjom, mogą wykorzystywać atrybucję do obrony obrazu własnej osoby, a także podwyższenia własnej wartości. Atrybucja taka będzie służyła w tym przypadku obronie *ego* (Ross, Bierbrauer, Polly, 1974).

Umieszczenie przyczyny niepowodzeń zależy często od perspektywy, z jakiej dokonuje się oceny sytuacji (Jones, Nisbett, 1972 za: Haslam, 2001). Osoby bezrobotne częściej dopatrują się przyczyn utraty pracy w złym funkcjonowaniu państwa lub cechach pracodawców, natomiast osoby pracujące odbierają bezrobotnych jako gorzej wykwalifikowanych i źle pracujących.

Tak więc przypisywanie odpowiedzialności czynnikom osobowym bądź czynnikom środowiskowym wpływa na emocje przeżywane przez człowieka, jego oczekiwania względem siebie i innych, a także na wybór określonych strategii zaradczych, podejmowanych w celu poradzenia sobie z sytuacją.

Badania własne

W badaniach przyjęto, za Heiderem, podział na wewnętrzną i zewnętrzną atrybucję. Dokonano również podziału na atrybucję zgeneralizowaną oraz atrybucję selektywną. Zagadnienie atrybucji zgeneralizowanej obejmuje cztery rodzaje atrybucji dokonywanych do: 1. Ja; 2. Sytuacja ekonomiczna; 3. Rząd; 4. Pracodawca.

Bezrobotni absolwenci badani byli pod kątem wskaźnika intensywności oraz wskaźnika selektywności atrybucji. Wskaźnik intensywności pokazuje nasilenie atrybucji przyczyn dokonywanej przez osoby bezrobotne do wyżej wymienionych czynników. Każdy z wymienionych rodzajów atrybucji rozpatrywany osobno pełni funkcję wskaźnika selektywności atrybucji.

Przyjęty został podział aktywności zaradczej na zachowania czynne oraz zachowania bierne. Zachowania czynne obejmują aktywne formy poszukiwania pracy, m.in. przeglądanie odpowiednich ofert, kontakty z urzędem pracy oraz bezpośrednio z pracodawcą, a także dokształcanie się, zdobywanie nowych kwalifikacji i doświadczenia (M a k s e l o n, 1998). Zachowania bierne natomiast oznaczają brak jakichkolwiek starań w celu znalezienia miejsca pracy.

Dodatkowo zbadano wewnętrzne poczucie kontroli wzmocnień przejawiane przez osoby bezrobotne.

Osoby badane

Dana próba dobrana została losowo z populacji bezrobotnych absolwentów ($N = 100$). Badania przeprowadzono w katowickim Urzędzie Powiatowym w 2003 roku. Dane dotyczące osób badanych przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Charakterystyka próby badawczej

$N=100$

Cecha	Kategoria	Procent
Płeć	kobiety	55
	mężczyźni	45
Wiek	18–20 lat	66
	21–23 lat	10
	24–26 lat	22
	27–28 lat	2
Wykształcenie	zawodowe	14
	średnie	64
	wyższe	22
Okres pozostawania bez pracy (w miesiącach)	1–4	25
	5–8	59
	9–12	11

Większość badanych znajduje się w przedziale wiekowym 18–20 lat, ma średnie wykształcenie i pozostaje bez pracy około 6 miesięcy. Dodać należy, że zdecydowana większość znajduje się na utrzymaniu rodziców, określając przy tym stan materialny rodziny jako średni. Żadna z osób badanych nie założyła własnej rodziny, są one osobami samotnymi.

Metoda badawcza

W badaniu posłużono się specjalnie skonstruowanym Kwestionariuszem do Badania Sytuacji Bezrobocia, pozwalającym określić rodzaj dokonywanej atrybucji oraz podejmowanych zachowań zaradczych, a także „Skalą I – E w Pracy” (Gliszczyńska, 1990) wskazującą na nasilenie poczucia wewnętrznej kontroli wzmocnień.

1. Kwestionariusz składa się z dwóch części i zawiera łącznie siedemnaście pozycji (osiem dotyczy atrybucji, dziewięć dotyczy zachowań zaradczych) oraz metryczkę. Pierwsza część kwestionariusza obejmuje dwanaście pozycji dotyczących atrybucji zewnętrznej i wewnętrznej (łącznie siedem pytań) oraz zachowań czynnych i biernych (łącznie pięć pytań). Odpowiedzi udzielane są odpowiednio do przyjętej skali pięciostopniowej. Druga część kwestionariusza zawiera jedno pytanie badające natężenie atrybucji oraz cztery pytania dotyczące rodzaju podejmowanych zachowań zaradczych. Osoby badane nie są ograniczane w wyborze odpowiedzi, w każdym pytaniu mogą zaznaczać większą liczbę odpowiedzi.

2. „Skala I – E w Pracy” X. Gliszczyńskiej przeznaczona jest do badania poczucia kontroli. Skala składa się z dwóch części: podskali Filozofii Życiowej (FŻ – dwanaście pozycji), podskali Sytuacji Pracy (SP – trzynaście pozycji). Całość składa się z dwudziestu pięciu pozycji. Wynik końcowy świadczy o nasileniu poczucia kontroli wewnętrznej.

Wyniki

W analizie uzyskanych danych zbadano siłę związku pomiędzy przyjętymi zmiennymi.

Atrybucja przyczyn a zachowania zaradcze

Analiza wyników wykazała istotny związek między przewagą atrybucji wewnętrznej przyczyn własnego bezrobocia i podejmowaniem czynnych zachowań zaradczych. Korelacja między tymi zmiennymi jest ujemna ($r = -0,224$; $N = 100$;

$p \leq 0,05$), oznacza to, że wraz ze wzrostem tendencji do tworzenia atrybucji wewnętrznej maleje skłonność do podejmowania czynnych zachowań zaradczych.

Nie stwierdzono istotnego związku między przewagą atrybucji zewnętrznej i podejmowaniem zachowań biernych ($r = 0,073$; $N = 100$; $p > 0,05$). Analiza korelacji atrybucji zgeneralizowanej i zachowań biernych wykazała istotny związek między tymi zmiennymi ($r = 0,262$; $N = 100$; $p \geq 0,01$). Nieistotny okazał się związek między zachowaniami czynnymi a atrybucją selektywną do Ja ($r = 0,163$; $N = 100$; $p > 0,05$) oraz związek między atrybucją do sytuacji ekonomicznej ($r = 0,044$; $N = 100$; $p > 0,05$). Zachowania czynne pozytywnie korelują natomiast z atrybucją do rządu ($r = 0,393$; $N = 100$; $p \geq 0,01$), istotny okazał się także związek atrybucji do pracodawcy i zachowań czynnych ($r = 0,229$; $N = 100$; $p \leq 0,05$).

W celu sprawdzenia, jaką rolę odgrywa rodzaj dokonywanej atrybucji w wyjaśnianiu skłonności do podejmowania określonych zachowań zaradczych, posłużono się analizą regresji, której wyniki przedstawione zostały poniżej. Najlepszym predyktorem podejmowania czynnych zachowań przez osoby bezrobotne w celu poradzenia sobie z sytuacją bezrobocia okazała się atrybucja do rządu (por. tabela 2). Umieszczone w tabeli 3 zmienne nie pozwalają w sposób istotny przewidywać skłonności do podejmowania biernych zachowań zaradczych wobec własnego bezrobocia.

Tabela 2

Wyniki analizy regresji dla zmiennej: zachowania czynne

Zmienne wprowadzone	Beta	r^2	t	p
Atrybucja wewnętrzna	-0,224	0,050	-2,280	0,025
Atrybucja zewnętrzna	0,175	0,030	1,755	n.i.
Atrybucja do „rząd”	0,393	0,154	4,227	0,000
Atrybucja do „pracodawca”	0,229	0,052	2,330	0,022

Tabela 3

Wyniki analizy regresji dla zmiennej: zachowania bierne

Zmienne wprowadzone	Beta	r^2	t	p
Atrybucja wewnętrzna	0,113	0,013	1,130	0,261
Atrybucja do Ja	0,110	0,012	1,091	0,559
Atrybucja do „Sytuacja ekonomiczna”	0,053	0,003	0,527	0,600
Atrybucja zgeneralizowana	0,263	0,069	2,695	0,08

Poczucie kontroli a zachowania zaradcze

Nie stwierdzono istotnego związku pomiędzy poczuciem kontroli wewnętrznej a większą skłonnością do podejmowania czynnych zachowań zaradczych ($r = -0,262$; $p > 0,05$). Podobny rezultat otrzymano przy analizie korelacji wewnętrznego poczucia kontroli i skłonności do biernych zachowań zaradczych ($r = -0,082$; $p > 0,05$). Można wnioskować o braku istotnego związku

pomiędzy umiejscowieniem poczucia kontroli a podejmowanymi zachowaniami zaradczymi u badanych absolwentów.

Dyskusja

Badania przeprowadzone wśród bezrobotnych absolwentów wykazały malejącą tendencję do podejmowania zachowań czynnych przy wzroście atrybucji wewnętrznej. Wnioskować zatem można, że człowiek, obarczając siebie za brak zatrudnienia, może przejawiać skłonność do popadania w bezradność. Zaistniałe trudności w znalezieniu miejsca zatrudnienia upatruje w sobie, w niedostatecznych kwalifikacjach czy małej sile przebicia. Osoby takie, których działania ukierunkowane na szukanie pracy, dodatkowo spotykały się z permanentną negacją ze strony potencjalnych pracodawców, bardzo przeżywają swoje porażki i zaprzestają dalszych starań, przyjmując postawę bierną.

Z badań wynika brak związku pomiędzy atrybucją zewnętrzną przyczyn własnego bezrobocia a zachowaniem biernym. W tym wypadku proces atrybucji może służyć zachowaniu dobrego wizerunku człowieka wobec siebie, jak również wobec innych. Po odniesionym sukcesie osoba częściej dokonuje atrybucji wewnętrznej, przez co wzrasta jej samoocena, natomiast w przypadku porażki podmiot skłonny jest przypisywać odpowiedzialność czynnikom zewnętrznym, na które sam nie miał wpływu, co z kolei pomaga uniknąć obniżenia własnej wartości oraz kompromitacji w oczach innych.

Rodzaj dokonywanej atrybucji wiąże się więc z podejmowaniem aktywności zaradczej. Ważny czynnik stanowi tu treść dokonywanej przez podmiot atrybucji. Atrybucje do Ja, czyli atrybucje wewnętrzne, dokonywane są w sytuacji, gdy podmiot spostrzega przyczynę braku pracy w sobie. Uważa on, że poprzez zbyt małe kwalifikacje, słabą znajomość języka czy brak umiejętności obsługi komputera, sam niejako jest sprawcą i przyczyną pojawiających się trudności w znalezieniu pracy. Osoba taka spostrzegać może wewnętrzne przyczyny jako względnie stałe, dlatego też atrybucja do Ja nie pociąga za sobą większej skłonności do podejmowania aktywnych zachowań.

Podobnie jest w przypadku atrybucji do sytuacji ekonomicznej kraju. Przedsiębiorstwa państwowe na skutek małej zdolności do powstrzymywania spadku sprzedaży stają się przyczyną limitowanych miejsc pracy (Balcerowicz, 1999). Często osoby osiągające wiek emerytalny dalej piastują dotychczasowe stanowiska, wstrzymując tym samym naturalną rotację, co zmniejsza szansę zdobycia zatrudnienia przez osoby młode. Można jednak przypuszczać, że sytuacja ekonomiczna jest sferą zbyt ogólną i odległą, zwłaszcza dla ludzi młodych, którzy ukończyli naukę w szkole zawodowej lub liceum.

Przyczyna własnego bezrobocia przypisywana jest często przez bezrobotnych, w sensie ogólnym: władzy. Winą obarczany jest konkretny rząd lub władze miasta. W pracodawcy również upatrywana może być przyczyna braku pracy. Nierzadko postępują oni w sposób moralnie wątpliwy, proponując kandydatom pracę nielegalną lub też przyjmując absolwentów na staż, czy zatrudniając ich tylko na okres przysługującej im z tego tytułu refundacji kosztów przez urząd pracy. Podejmowanie zachowań czynnych wiąże się właśnie z dokonywaniem atrybucji do rządu oraz do pracodawcy. Rząd kojarzony może być z konkretnymi osobami, o których informacje dostarczane są przez media każdego dnia, z pracodawcą natomiast badany doświadcza bezpośredniego kontaktu. Absolwenci stają często wobec pojawiającej się dysproporcji między poziomem umiejętności i kwalifikacji wyniesionych ze szkoły a wymaganiami pracodawcy. Kwalifikacje są często zbyt niskie, wymagania pracodawcy natomiast wygórowane. Obarczając pracodawcę odpowiedzialnością za brak pracy, bezrobotny nie zniechęca się tak szybko do podejmowania dalszych prób uzyskania zatrudnienia jak w sytuacji, gdy źródło własnych niepowodzeń spostrzega w sobie.

Jak zostało wykazane, selektywność atrybucji wiąże się z aktywnością podejmowanych działań. Natomiast osoby dokonujące atrybucji zgeneralizowanej podejmują zachowania bierne. Można wnioskować, że intensywność atrybucji powodować może dezorientację u osoby bezrobotnej, a przez to może skłaniać ją do biernej postawy wobec własnej sytuacji.

Absolwenci są osobami młodymi, często nieprzygotowanymi do rozpoczęcia działań mających na celu znalezienie miejsca zatrudnienia. Niejednokrotnie okres pozostawania absolwentów bez pracy jest krótki. Specyfika badanych osób może przyczyniać się do braku istotnego związku między rodzajem podejmowanych zachowań zaradczych a wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli, przyczyniać może się do tego również mała przewidywalność sytuacji bezrobocia.

Jak zostało wykazane, tworzenie wewnętrznych atrybucji przyczyn własnego bezrobocia wpływa negatywnie na samopoczucie bezrobotnego, a przez to zmniejsza jego skłonność do aktywnego radzenia sobie z problemem braku pracy. Świadomość podmiotu, że nie jest w stanie spełnić oczekiwań i sprostać stawianym wymaganiom może potęgować poczucie beznadziei, braku możliwości działania, bezradności, a przez to w dużym stopniu przyczyniać się może do zaprzestania aktywności zaradczej. Dlatego też uświadomienie osobie bezrobotnej, że trudności, jakie sprawia jej znalezienie zatrudnienia, nie wynikają wyłącznie z niedostatecznych umiejętności zawodowych i personalnych, lecz powodowane są także innymi, zewnętrznymi czynnikami może stać się motywatorem w dalszym szukaniu pracy. Nie zwalnia to jednak podmiotu z konieczności pracy nad sobą. Zwiększenie własnej przydatności do pracy

pozytywnie wpływa na poczucie własnej wartości, a przede wszystkim zwiększa szansę na znalezienie miejsca zatrudnienia.

Bibliografia

- Balcerowicz L., 1999: *Państwo w przebudowie*. Kraków.
- Gliszczyńska X., 1990: „Skala I – E w Pracy. Techniki Pomiaru Poczucia Kontroli w sytuacji pracy”, *Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Podręcznik*. Warszawa.
- Heider F., 1958: *The psychology of interpersonal relations*. New York.
- Haslam A.S., 2001: *Psychology in organizations. The Social Identity Approach*. London.
- Kelley H.H., 1967: *Attribution theory in social psychology*. In: *Nebraska Symposium on Motivation*. Ed. D. Levin. Vol. 15. Lincoln.
- Kruglanski A.W., Klar Y., 1993: *Widok z mostu: integrowanie paradygmatów teorii zgodności i teorii atrybucji z perspektywy epistemologii naiwnej*. W: *Nowe tendencje w psychologii „Poznanie. Afekt. Zachowanie”*. Red. T. Maruszewski. Warszawa.
- Makselon B., 1998: *Atrybucje przyczyn utraty pracy a wybór strategii zaradczych przez osoby bezrobotne*. W: „Psychologia. Badania i Aplikacje”. T. 2: *Bezrobocie. Strategie zaradcze i wzorce pomocy psychologicznej*. Red. Z. Ratajczak. Katowice.
- Ross L., Bierbrauer G., Polly S., 1974: *Attribution of educational outcomes by professional and nonprofessional instructors*. „Journal of personality and Social Psychology”, Vol. 29, No. 5, s. 609–618.
- Warr P., Jackson P., Banks M., 1988: *Unemployment and Mental Health: Same British Studies*. „Journal of Social Issues”, Vol. 44, No. 4.